

TRADICIJSKA ARHITEKTURA U LONJSKOM POLJU

MARIJANA BELAJ
Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

UDK 39:72
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Prihvaćeno: 01. 09. 2003.

U radu je usustavljena i razrađena građa prikupljena u sklopu akcije Istraživanje i fiksiranje stanja etnoloških spomenika u Hrvatskoj (skraćeno Etnoakcija) koju je od rujna 1991. do svibnja 1992. godine u Lonjskom polju proveo Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu (današnja Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture). Istaknuti su problemi vezani uz način prikupljanja građe i vrstu prikupljene građe, što je proizašlo iz samoga cilja Etnoakcije, a koji su potom uvjetovali i pojedine nedostatke u zaštiti tradicijskoga graditeljstva u Lonjskom polju, što ih je autorica uočila tijekom vlastitih istraživanja 1994. i 2002. godine.

Lonjsko polje, čije se graditeljstvo i njegova zaštita u ovome radu analizira, prostorno ne pripada zapadnoj Slavoniji, tematskom okviru ovoga broja časopisa, nego ju dodiruje s njezine zapadne strane. Ipak, pojedini tipovi tradicijskoga graditeljstva zastupljeni u Lonjskom polju mogu se dalje pratiti i u zapadnoj Slavoniji. Područja su srodna i po problematici vezanoj uz propadanje i uništenost tradicijskoga graditeljstva. Stoga, iskustva u zaštiti tradicijskoga graditeljstva u Lonjskom polju, ratnim razaranjima u manjoj mjeri uništenom prostoru, mogu poslužiti u zaštiti tradicijskoga graditeljstva u zapadnoj Slavoniji.

Lonjsko polje je zbog svojih prirodnih osobitosti proglašeno parkom prirode 1990. godine i time je označeno kao specifično i zaokruženo područje. Gotovo usporedno s kvalifikacijom toga područja kao parka prirode teklo je i prikupljanje građe vezano uz kulturne osobitosti toga kraja. Građa na kojoj se ovaj rad uglavnom temelji prikupljena je u razdoblju od rujna 1991. do svibnja 1992. godine u sklopu akcije *Istraživanje i fiksiranje stanja etnoloških spomenika u Hrvatskoj (skraćeno Etnoakcija)*¹. Etnoakciju je u Lonjskom polju proveo

¹ Navedenu građu, sve crteže i većinu fotografija korištenih u ovome radu ustupila mi je 1994. godine gospođa Manda Horvat iz Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture u Zagrebu. Ovom prigodom joj se zahvaljujem.

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu (današnja Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture) s ciljem evidentiranja spomenika duhovne i materijalne kulture s naglaskom na tradicijskom graditeljstvu, kako bi se utvrdili uzroci propadanja i odredile metode spomeničke zaštite. U istraživanjima je obuhvaćeno Gušće, Svinjičko, Malo Svinjičko, Čigoč, Kratečko, Mužilovčica, Suvoj, Lonja, Krapje i Drenov Bok. Istraženo je oko sto deset kuća i dvadesetak gospodarskih zgrada.

Ovako prikupljena građa odnosi se na manji broj odabranih primjera i ne daje prikaz cjelokupnoga graditeljstva u jednom selu. Doduše, osim podataka koji se odnose na zatečeno stanje, istraživači su posredstvom kazivača zabilježili i manji broj graditeljskih značajki koje su se već bile promijenile ili izgubile, no ponekad mi je bilo, zbog nepreciznoga bilježenja, teško utvrditi odnose li se pribilježeni podaci na prošlo ili na zatečeno stanje. Osim toga, podaci za pojedine istražene objekte ili nedostaju ili nisu dovoljno iscrpni. Tamo gdje je bilo moguće, provjerila sam navedene manjkavosti i upotpunila ih saznanjima iz svojih terenskih istraživanja 1994. godine u Lonjskom polju i iz odgovarajuće literature. Pojedina sela u Lonjskom polju u navedenom su razdoblju bila ugrožena ratom i zbog toga nisu bila istražena.

Cilj istraživanja u sklopu *Etnoakcije* (evidentiranje spomenika kulture) odredio je način prikupljanja građe i vrstu građe koja se prikuplja. To je pak usmjerilo razradu tako prikupljene građe i njezine rezultate. Naime, građa se uglavnom sastoji od nacрта i opisa prostornih rasporeda i tehnika gradnje i fotografija zgrada, stoga je gotovo jedini postupak, kojim se ovako prikupljena i zabilježena građa mogla usustaviti, bio utvrđivanje tipova tradicijskoga graditeljstva. Mnogobrojna pitanja o čimbenicima i njihovim odnosima koji su uvjetovali ovakve oblike graditeljstva ostala su otvorena. Građa je samo u nekim pitanjima mogla usmjeriti interpretaciju. Tako, primjerice, nedostaju iscrpniji podaci o kulturi stanovanja, o tome kako stanovnici Lonjskoga polja vrednuju vlastite graditeljske oblike i način stanovanja, o uvjetovanosti graditeljstva (ali i drugih elemenata kulture) prirodnom okolinom itd. Također nedostaju iscrpniji podaci o različitostima gradnje unutar samoga područja te o sličnostima i razlikama spram susjednih područja. Zbog toga se stječe dojam da je Lonjsko polje, osim što je ekološki specifično, također i kulturno specifično područje.

U kasnijim poglavljima pokušat ću podrobnije odrediti ove probleme, a pritom ću se služiti nekim saznanjima s terenskoga istraživanja koje sam provela 2002. godine i literaturom relevantnom za ovu problematiku (*Bilten parka prirode Lonjsko polje* 2000; Fister 1991; Köstlin 2001).

POJEDINI ČIMBENICI U OBLIKOVANJU GRADITELJSTVA

Park prirode Lonjsko polje zauzima površinu od 50650 hektara. U sklopu Parka nalaze se Lonjsko i Mokro polje i pojas sela uz lijevu obalu Save. Prostranost, poplave i skladan život stanovništva s prirodom posebnosti su Lonjskoga polja, a ujedno i okosnice njegova očuvanja. Lonjsko je polje najniže područje u srednjoj Posavini. Poplave i podvodnost važan su prirodni element koji je utjecao na rast prirodnoga biljnog pokrova - livada i vlažnih šuma hrasta lužnjaka (Sić 1965). Periodična naplavlivanja i poplavlivanja najčešće se događaju u jesen i proljeće, rjeđe ljeti, a voda se zadržava od 30 do 100 dana godišnje. Park pokrivaju nizinske poplavne šume na površini od 60%, zatim vlažni pašnjaci i travnjaci na površini od 30% i preostalih 10% su vodene, poljoprivredne i površine obrasle korovom. Nizinske poplavne šume, ovisno o položaju zemljišta i udaljenosti od rijeke, periodički su poplavljene, a ostale imaju samo visoku razinu podzemnih voda i dugo zadržavanje kišnice.² Šume osiguravaju obilje drva za graditeljstvo i pogodne su za tov svinja. Sjećom šuma nastala su polja koja su se mogla iskoristiti za pašnjake u razdoblju niskoga vodostaja. Tako su stvorene i plodne poljoprivredne površine (Schneider-Jacoby i Ern 1993:28-30). Ispaša krupne stoke počinje nakon proljetnih poplava kad se pašnjaci dovoljno isuše. Ukoliko je proljetna razina vode visoka, životinje pasu na livadama, no najduže do 1. svibnja. Livade se tada napuštaju zbog oporavka trave do 1. srpnja, kada počinje sjenokoša. Ona u pravilu traje do 15. kolovoza, no katkad se odgađa zbog hitnijih poslova, primjerice žetve koja može biti vremenski ograničena zbog poplava. Veliki dio livada se stoga kosi samo jednom godišnje, a poplavne livade, budući da su blatne, kose se posljednje. Ispaša krupne stoke traje sve do kasne jeseni ili do novih poplava u listopadu i studenom. Ukoliko dođe do poplava za vrijeme redovite ispaše, seljaci sele stoku na nepoplavno područje ili ih drže u stajama. Jednako se u istoj situaciji postupa sa svinjama koje su na ispaši na poljima na kojima je dovršena žetva. Za vrijeme ispaše krupne stoke svinje se odvođe u vlažne šumske predjele.³

Osim navedene uporabe površina, također su i položaj sela, oblik graditeljstva i način gradnje kuća ovisni o prirodnim okolnostima. Brojna razdoblja poplava i suša uvjetovala su, u krajolicima uz rijeku, naseljavanje na visokim obalama i gredama. Ceste se nalaze na vrhu starog nasipa na riječnoj obali ili neposredno iza njega (novi, viši nasip izgrađen je dalje u unutrašnjosti). Zbog izravnoga utjecaja vodotoka, uske izdužene parcele su pravilno nanizane uz cestu s jedne strane (suprotne od vode). Jedino na sjevernom rubu parka, naselja nisu u izravnoj vezi s vodotokom, pa se gradi s obje strane ceste, a

^{2,3} Navedene podatke dobila sam u *Javnoj ustanovi Park prirode Lonjsko polje* u Jasenovcu 2002. godine.

parcele su šire. Kuće su izgrađene na terasama, a iza kuća u slijedu nanizani su voćnjaci i obradiva polja, potom livade i sjenokoše, zatim kompleksi zajedničkog zemljišta i na koncu nizinske poplavne šume. Šume, kako je već navedeno, služe za tov svinja, a osim toga obilni su izvor materijala za gradnju (osobito hrast lužnjak). Stabla hrasta lužnjaka su krupna, visoka, ravna, punodrvna s odličnim kvalitetama tvrdoće, otpornosti i trajnosti, pa su s tim svojstvima izvanredna građa. Upotrebom toga prirodnog materijala male su seljačke kuće, kao i gizdave jednokatnice, *čardaci* i druge drvene građevine, utkane u krajolik (Freudenreich 1972:151).

Prilagođenost specifičnim prirodnim okolnostima očituje se u smještaju kuće s obzirom na osunčanje, u gradnji skošenih i poluskošenih krovova za zaštitu od vjetrova, postavljanju *kroveca* koji, osim što su ukras kućama, štite od vremenskih nepogoda.

Funkcionalna organizacija unutarjnega prostora kuće i pojedini konstrukcijski elementi također su u neposrednoj vezi s poplavnošću područja a ujedno imaju i tradicijsko obilježje. Korišteni lonjskopoljskoga jednokatnoga građevnoga oblika sežu, koliko nam je poznato, u vrijeme oko 700. g. pr. Kr. kada je u Donjoj Dolini podignuto naselje sojeničkoga tipa (Čović 1987:232-270). Zbog učestalih su poplava prostor za stanovanje podizali na hrastove stupove (*bapki / panji*) ukopane u tlo. Stupovi su morali biti visoki toliko da predviđene poplave ne dosegnu do u sam kat. Podizanje stambenoga prostora zbog njegove zaštite od poplava očituje se i u gradnji katnica kojima je donji prizemni dio izgrađen i razdijeljen u više prostorija s funkcijom spremišta, kolnica i sl. (gospodarski sadržaji). Milovan Gavazzi pomišlja da su ovakve katnice nastajale od prvobitnih sojenica kroz duga vremena daljim razvojem i zatvaranjem donjeg prostora (Gavazzi 1991:25). Imajući u vidu da je sojeničarski tip gradnje bio prisutan i na drugim lokalitetima (primjerice, Ljubljansko Barje), smatram da pri utvrđivanju sličnosti oblika gradnje u Lonjskom polju i Donjoj Dolini svakako valja uzeti u obzir slične prirodne okolnosti u kojima su ti oblici nastajali, a koje su onda mogle biti i podlogom za nasljeđivanje u tako dugačkom vremenskom periodu.

Osim navedenih hrastovih stupova još se i pojedini drugi konstrukcijski elementi također smatraju naslijedenima iz daleke prošlosti. To je, primjerice, *moždanik*, drveni klin kojim se povezuju planjke, zatim *poberuvi*, okomito postavljeni stupovi koji spajaju horizontalne planjke, *venčanice*, završne grede koje odozgora povezuju sve uzdužne i poprečne stijene i dr. O tradicijskoj uvjetovanosti ovih i nekih drugih konstrukcijskih elemenata pisali su Gavazzi (1991), Freudenreich (1972) i Moszyński (1967), o čemu iscrpnije pišem u poglavlju o konstrukcijskim elementima.

Život u *zadružnim*⁴ obiteljima bio je još jedan važan činitelj koji je utjecao na graditeljstvo Lonjskog polja. Velike su jednokatne kuće bile dostatne i za brojniju obitelj. No, s razdvajanjem obitelji trebalo je podijeliti i imovinu. Veliku su kuću nerijetko rastavili i od dobivene građe izgradili dvije do tri prizemnice ili dva do tri manja *čardaka*, ovisno o tome koliko je braće bilo u obitelji. Jednokatnicu su ponekad i horizontalno dijelili - cijeli katni dio bi spustili na novi temelj i tako dobili dvije prizemne kuće. Prema kazivanjima, na ovakve je diobene načine podignuta većina drvenih prizemnica u Lonjskom polju. No, za pretpostaviti je da su prizemnice nastajale i kao samostalna gradnja, primjerice, zbog toga što nisu sve obitelji živjele *zadružno* i nisu bile velikobrojne, kao i zbog slabijega imovnog stanja vlasnika.

GRADITELJSTVO LONJSKOGA POLJA

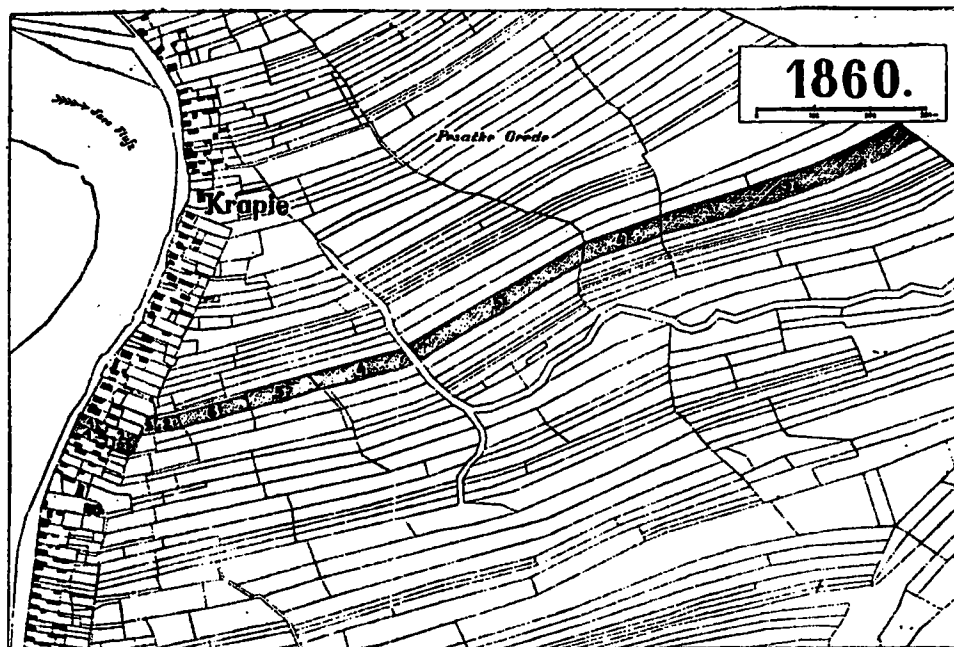
U etnologiji je ustaljena podjela graditeljstva u prvome redu na stambeno, gospodarsko i sakralno. Primjere sakralnoga graditeljstva ovdje neću obraditi jer nisu bili obuhvaćeni istraživanjima. Pojmove *stambeno* i *gospodarsko* graditeljstvo upotrijebit ću u daljnjim podjelama kao opće. Tipove unutar tih podjela odredit ću na temelju općega građevnog oblika i prostorne organizacije zgrada. Smatram da su odrednice poput materijala i tehnike gradnje premalo razlikovne da bi bile prikladne za tipološko svrstavanje. Naime, čest je primjer da su prostorno i oblikovno različite zgrade građene istim materijalom i obrnuto - zgrade s jednakom organizacijom prostora građene su različitim materijalom i tehnikom. No iako materijal i tehnika gradnje nisu prikladni za tipologiju, oni su uz estetsko oblikovanje i konstrukcijske detalje važna obilježja tradicijskoga graditeljstva nekoga kraja.

1. KUĆIŠTE

Naselja u Lonjskom polju su niznog oblika (slika 1), često s vrlo zgusnuto poredanim kućama. Oblik naselja uvjetovan je cestom koja uglavnom prati tok rijeke. Kućišta su nanizana jedno do drugoga samo s jedne strane ceste, a kuće su užim pročeljem okrenute prema cesti, odnosno rijeci. U pojedinim naseljima, točnije dijelovima naselja, cesta se udaljava od rijeke što je omogućilo formiranje kućišta i s druge strane ceste (kao npr. u Lonji ili Krapju), no takvi su primjeri manje brojni.

Kućišta u Lonjskom polju karakterizira okupljenost posjeda u obliku izduženih traka, što je uvjetovano pravilnim dijeljenjem parcela (Sić 1965:158).

⁴ Riječ *zadruga* i njene oblike rabe kazivači, stoga se u tekstu navode u kurzivu. Prema kazivanju, *zadruga* je suživot više jednostavnih obitelji povezanih srodstvom, primjerice suživot roditelja i sinova sa svojim obiteljima.

Slika 1: Katastarska karta Krapja (Sić 1965:159)

Tako, primjerice, na regulaciju sela Krapje u drugoj polovici 18. st. upućuje karta iz 1793. godine u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Regulacijom je obuhvaćeno određivanje veličine i oblika parcela, položaj stambene zgrade u odnosu na cestu, razvoj sela usmjeren prema sjeveru i dr. (Mavar 2000:39-40). Kućište, osnovni element seoskoga naselja, sastoji se od okućnice i poljoprivrednih površina koje se dalje nadovezuju. Okućnicu čine kućno dvorište, gdje su smješteni kuća i prostor u koji ne ulazi stoka, i gospodarsko dvorište s gospodarskim zgradama.

Kućno i gospodarsko dvorište ograđeni su drvenom ili žičanom ogradom. Između ta dva dvorišta nema ograde, ali njihova odijeljenost proizlazi iz namjene. Često prema susjednom dvorištu, a katkad i prema ulici, granicu određuje zid kuće ili kakvoga gospodarskog objekta.

Svako je kućište posebnost s obzirom na prisutnost pojedinih gospodarskih zgrada i njihov razmještaj u prostoru. Razlog tomu su različite potrebe i mogućnosti svake pojedine obitelji. Osim kuće, na okućnici se nalaze sljedeći objekti (uz mogući izuzetak jednoga ili dva od navedenih): staja, sjenik, svinjac, kokošinjac, zdenac, *kuružnjak*, krušna peć i ljetna kuhinja (*kuvarna*), a tu bih još dodala prigradnje poput nadstrešnica i spremišta raznih namjena. Iza kuće i gospodarskih

zgrada nastavlja se u dubinu kućišta voćnjaci, katkad i vrtovi, a zatim oranice, livade i pašnjaci. Vrt se gdje gdje nalazi i ispred kuće kod ulaza u dvorište i tada je manji. Podalje od sela postojali su još neki posjedi i na njima pomoćni gospodarski objekti, o čemu će biti riječi u poglavlju o gospodarskim zgradama.

Iako, kao što sam navela, ne postoje dva jednaka kućišta, ipak je moguće ustvrditi neke pravilnosti u razmještaju objekata na njima.

Kuća je smještena u prednjem dijelu dvorišta uz susjedno kućište, a prema ulici je okrenuta zabatom. Izuzeci su kuće smještene usred dvorišta i kuće u Drenovom Boku koje su smještene dublje u dvorištu, također zabatom prema ulici, a ispred njih je vrt.

Zdenac se najčešće nalazi u prednjem dijelu okućnice nasuprot kuće. Vrlo je čest primjer da se zdenac nalazi na međi dviju okućnica u zajedničkom vlasništvu obitelji koje žive na susjednim kućima. Osamljen je primjer iz Suvoja kbr. 55 gdje se zdenac nalazi u uzdužnom trijemu kuće.

U prednjem dijelu okućnice nalaze se još *kuvarna* i krušna peć.

Očito je da se kuća, zdenac, krušna peć i *kuvarna* smještaju u prednji dio okućnice, u kućno dvorište, iz higijenskih razloga kako bi se na neki način odvojili od drugoga dijela, gospodarskog dvorišta, u kojemu se nalaze zgrade za stoku, spremišta i slično.

Na gospodarskom se dvorištu zgrade nižu jedna do druge. Nanizane su duž dvorišta ili pak poprečno, bilo oko njegove sredine, bilo na samome dnu. Staja i sjenik nalaze se uvijek na kraju niza, često na rubu uz voćnjak, a najčešće je uz njih smješten svinjac.

Kokošinjac se obično nalazi na prividnoj granici između kućnoga (prednjeg) dijela i gospodarskog (stražnjeg) dijela okućnice uz kuću ili nasuprot nje.

Nadstrešnice su česta prigradnja uz užu stranu kuće ili gospodarske zgrade ili između dviju gospodarskih zgrada kao vrlo praktično rješenje.

Spremišta su, kao i nadstrešnice, prigradnja gospodarskim zgradama ili kućama, a mogu imati i kat kao i kuće na koje se naslanjaju. Kat spremišta služi za sušenje kukuruza. Za spremanje kukuruza postoje gdje gdje i posebna spremišta načinjena od letvica (*kuruznjak* - Drenov Bok) koja stoje u dvorištu kao samostalni objekti.

Na cijelom ispitanom području Lonjskoga polja zabilježen je samo jedan primjer *ambara* s pet spremišta za žitarice (slika 18). Nalazi se u Krapju kbr. 25.

O prostorima za vršenje žita podataka gotovo i nema. Samo se spominje da se nekoć vršilo žito na *guvnu* s dva konja vezana za stožer.

2. KUĆE

Rijetki su primjeri ljudskoga stvaralaštva u kojima je objedinjeno toliko čovjekovih značajki kao što je to kod kuća. Predmet proučavanja stambenoga graditeljstva, kuća, može se promatrati barem dvojako. S jedne strane kuća je izraz potreba, želja i mogućnosti, ona zrcali čovjekovu suopćidbu s prirodnom i društvenom okolinom, govori o njegovim običajima, vjerovanjima, pogledima na svijet, umjetničkome htijenju. S druge strane ona odražava stupanj spoznaje o klimi, prostoru, materijalu i tehnikama gradnje koje je čovjek naslijedio ili iskustvom stekao i prenio svojim potomcima. Kuća manje govori o samoj sebi, koliko o čovjeku koji u njoj živi. Stoga ona predstavlja središte seljačkoga života i po mome je mišljenju najbogatiji i najistaknutiji primjer tradicijskoga graditeljstva u Lonjskom polju. Razmjerno tome kućama ću posvetiti najveću pozornost, no ona je uvjetovana građom koja mi je bila na raspolaganju, a koja gotovo jedino obuhvaća oblike, materijale i tehnike gradnje, kako je već naprijed navedeno.

2.1. TIPOLOGIJA KUĆA

Iz podataka prikupljenih u Lonjskom polju mogu se uočiti dva osnovna tipa kuće:

1. drvena jednokatnica - *čardak* ili *iža na trem*,
2. drvena prizemnica - *hiža*.

2.1.1. Drvena jednokatnica

Od naprijed navedena dva tipa stambenoga graditeljstva u Lonjskom polju znatno prevladavaju, a i oblikovno su daleko zanimljivije, drvene jednokatnice koje ovdje nazivaju *čardak* ili *iža na trem*. *Čardaci* svojim izgledom, ali i svojom funkcionalnošću i udobnošću predstavljaju viši oblik stambene kulture. Osobitim su rasporedom prostora u njemu objedinjene i gospodarske i stambene funkcije — prizemlje ima gospodarsku, a kat stambenu namjenu. Ovakva je raspodjela prostora pravilo, ali i ono ima svojih izuzetaka. U Krapju kazivači govore da je nekada prizemlje osim u gospodarske svrhe služilo i za spavanje. U novije su se vrijeme dogodile neke promjene u namjeni i rasporedu prostora, no o tome će kasnije biti riječi.

Tipološki pregled koji slijedi utemeljen je na *čardacima* očuvanima do danas. Većina njih građena je krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Pri prvome pogledu na *čardake* uočava se razlika u povezivanju prizemlja s katom, pa ih je moguće podijeliti na:

A/ *čardake* s unutrašnjim stubištem i

B/ *čardake* s vanjskim stubištem.

Smještaj stubišta, tzv. *štenga* ili *sodića* [<shodić] ne mijenja samo izgled *čardaka*, već uvjetuje i prostorni raspored u njemu.

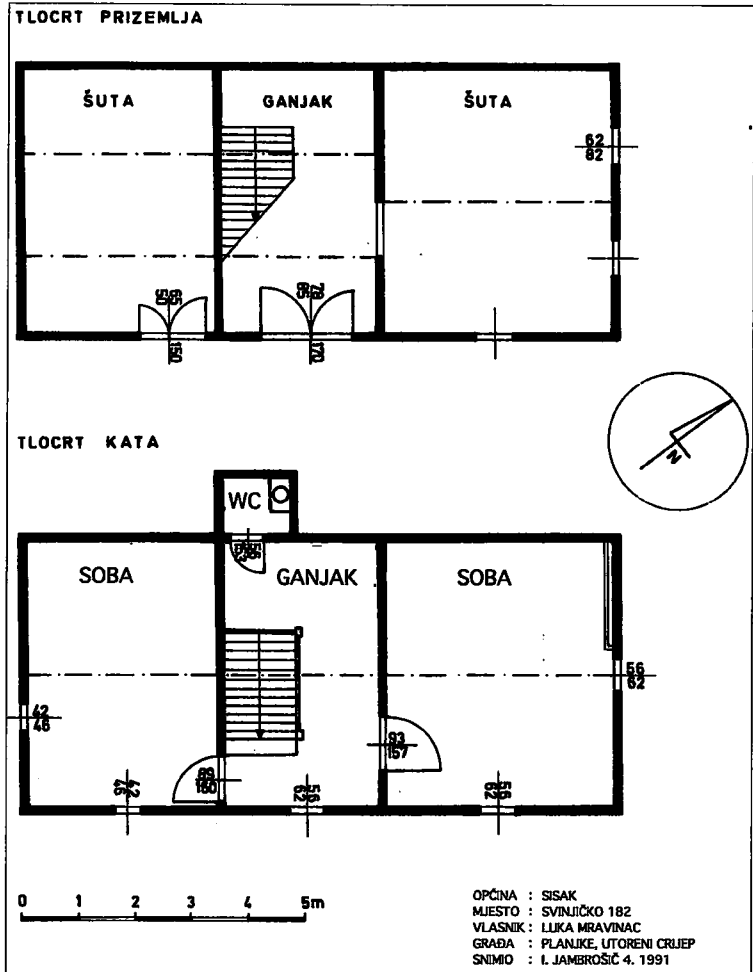
A/ *Čardaci* s unutrašnjim stubištem imaju središnji ulazni prostor u prizemlju u kojem počinje stubište i predsoblje na katu gdje ono završava (slika 2). I ulazni prostor u prizemlju i predsoblje na katu imaju jednaku ulogu povezivanja okolnih prostorija i jednak naziv *ganjak* (od njemačkoga *Gang* "hodnik"). Prizemni se *ganjak* nalazi u sredini između ostalih prostorija i uglavnom se proteže cijelom dubinom kuće, a samo katkad se iza njega nalazi još jedna prostorija (slika 3).

Prostorije u prizemlju nazivaju se *šute*. *Šuta* može biti *prednja*, *zadnja* i *srednja*, što ujedno govori o njihovu tlocrtnom rasporedu. Kao što je već naprijed spomenuto, *šute* imaju gospodarsku namjenu — služe kao ostave za sprave, oruđe i različite plodine. *Čardaci* obično imaju dvije ili tri *šute* u koje se ulazi iz *ganjka*. Dvoprostorni *čardaci* imaju *prednju* i *zadnju šutu* (ovu katkad zovu *ambar*) koje se nalaze lijevo i desno od *ganjka* (slika 2). Troprostorni *čardaci* imaju *šute* također lijevo i desno od *ganjka* s tim što je jedna *šuta* dvostruko veća od drugih dviju koje se nalaze na suprotnoj strani ili se treća *šuta* nalazi iza *ganjka*, u sredini kuće (slika 3), pa ju nazivaju *srednja šuta*.

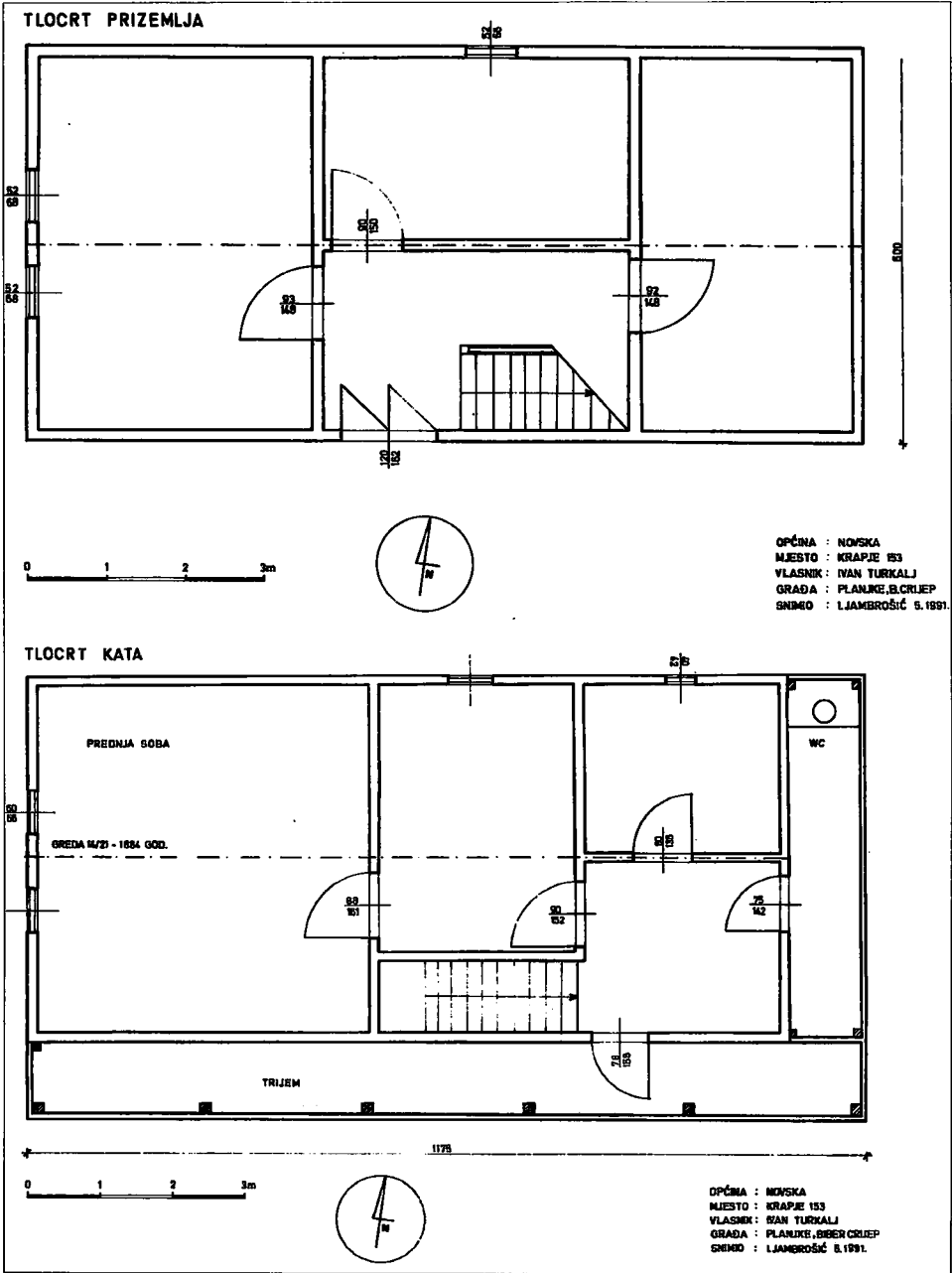
Obitelji koje su imale veće prostorne zahtjeve gradile su *čardake* s većim brojem *šuta* ili se broj *šuta* uvećao pregradnjama već postojećih. U tim su slučajevima jedna ili dvije *šute* kao i u drugim *čardacima* imale gospodarsku namjenu, a ostale su služile za spavanje. No ovakvi su primjeri *čardaka* vrlo malobrojni.

Kao i u prizemlju, tako i na katu *čardak* ima uz *ganjak* obično dvije (slika 2) ili tri (slika 3), a rjeđe četiri prostorije. Najveća od njih je ujedno i glavna prostorija u kući, a naziva se *prva iža*. Smještena je u prednjem dijelu kuće. U njoj se objedovalo, sastajalo, slavilo, razgovaralo, a služila je i kao spavaonica za starije članove obitelji. Sukladno njezinoj namjeni imala je u prednjem dijelu stol, oko njega stolce i klupu do prozora na uličnoj strani. Jedna ili više postelja, *postela*, bile su smještene uz zidove lijevo i desno od stola. Kraj postelje je, kad je bilo potrebno, stajao *zibar*, manja klupa na kojoj je kraj majke spavalo dijete. U sobi je još *kanaper*, *kanapej* ili *kanapel*, šira klupa koja katkad služi i kao ležaj, zatim ormar za posuđe i mliječne prerađevine, *škrinja* i *gredenc* ili *ladlin* za odjeću.

Slika 2: Prizemlje i kat kuće, Svinjičko kbr. 182 (izradio I. Jambrošić)

Slika 3: Prizemlje i kat kuće, Krapje kbr. 153 (izradio I. Jambrošić)

Pored *prve iže* nalazi se *kuhinja* ili *srednja iža*. U njoj je nekoć bilo nisko otvoreno ognjište, a iznad njega otvor kroz koji se ložila peć smještena u *prvoj iži*. Peć je bila građena od glinenih *pešnjaka*, a unutarnji dio peći od ilovače ili opeke. U Krapju kbr. 24 naišla sam na drugačiji oblik zidane peći. Ona se sastoji od nižega dijela s *tablama* na kojima se kuhalo i višega s *čekmezom*, tj. pećnicom (slika 4). Ova je peć smještena u *prednjoj iži*, a kazivačica napominje da su je podizali i u *srednjoj iži*.

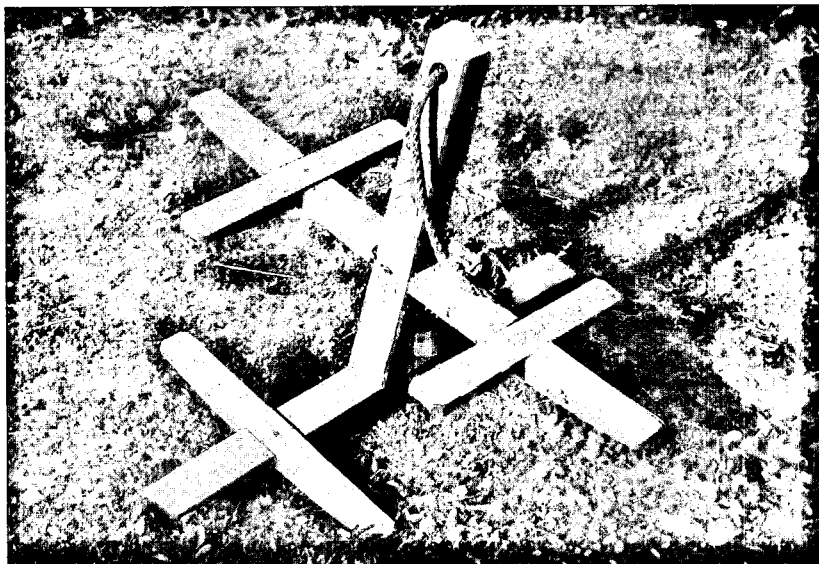
Osim *prve* i *srednje iže* na katu su još bile jedna ili rjeđe dvije manje prostorije, tzv. *ižice*. U njima su držali škrinje s odjećom ili namirnicama, a ovisno o potrebi ponekad su tu spavali mladi bračni parovi. U *ižici* ili rjeđe u *šuti* bili su na gredu obješeni *križi*, stalak za odlaganje kruha kojega su nekad pekli u većim količinama (slika 5).

U sve se prostorije ulazi iz *ganjka* koji se između njih proteže cijelom dubinom kuće ili se nalazi ispred *srednje iže* i *ižice*. On često ima oblik slova L. Na kraju *ganjka* nalazi se zahod, što je redovita pojava u kompoziciji kuća ovoga kraja i kao takva ukazuje na višu higijensku i stambenu razinu. Zahodi su obično izbočeni iz kuće kako bi se ispod zahodske rupe iskopala zahodska jama.

Čardaci s unutrašnjim stubištem često imaju bilo u prizemlju, bilo na katu uzdužni ili malo skraćeni trijem koji se proteže dvorišnom stranom kuće i koji je izbočen izvan njezina osnovnog tlocrta. U Drenovom Boku za trijem je zabilježen naziv *ganjčec*. Ponegdje su ulazna vrata u kuću naznačena malim trijemom s krovićem položenim na stupove, a naziv mu je *šronk* (slika 6).

Slika 4: zidana sobna peć, Krapje kbr. 24 (snimila M. B.)

Slika 5: križi za kruh (snimio Robert Leš)

Slika 6: šronk na čardaku, Čigoč kbr. 54 (snimila M. B.)

B/ Čardaci s vanjskim stubištem su po navodima ispitivača zastupljeniji od onih s unutrašnjim stubištem. Vanjska su stubišta natkrivena krovicom i imaju ogradu, odnosno rukohvat od uskih daščica. Za razliku od prethodnog tipa *čardaka* niti jedan od ovih s vanjskim stubištem nema u prizemlju ulazni prostor, a *šute* su nanizane jedna do druge i prostornom veličinom su približno jednake (slika 7). Kao i prethodni tip *čardaka*, ovaj također obično ima dvije ili tri *šute* s jednakim nazivima *prva*, (*srednja*) i *zadnja šuta*. *Srednja šuta* je često otvorena prema dvorištu, pa osim kao spremište, služi i kao kolnica, a naziv joj je tada *podšuta*.

Svi *čardaci* s vanjskim stubištem imaju trijem, tzv. *ganjk* ili *ganjek* i s obzirom na oblik trijema podijelila sam ih u dvije grupe:

B1/ čardaci sa skraćenim trijemom (slika 7)

B2/ čardaci s uzdužnim trijemom (slika 8)

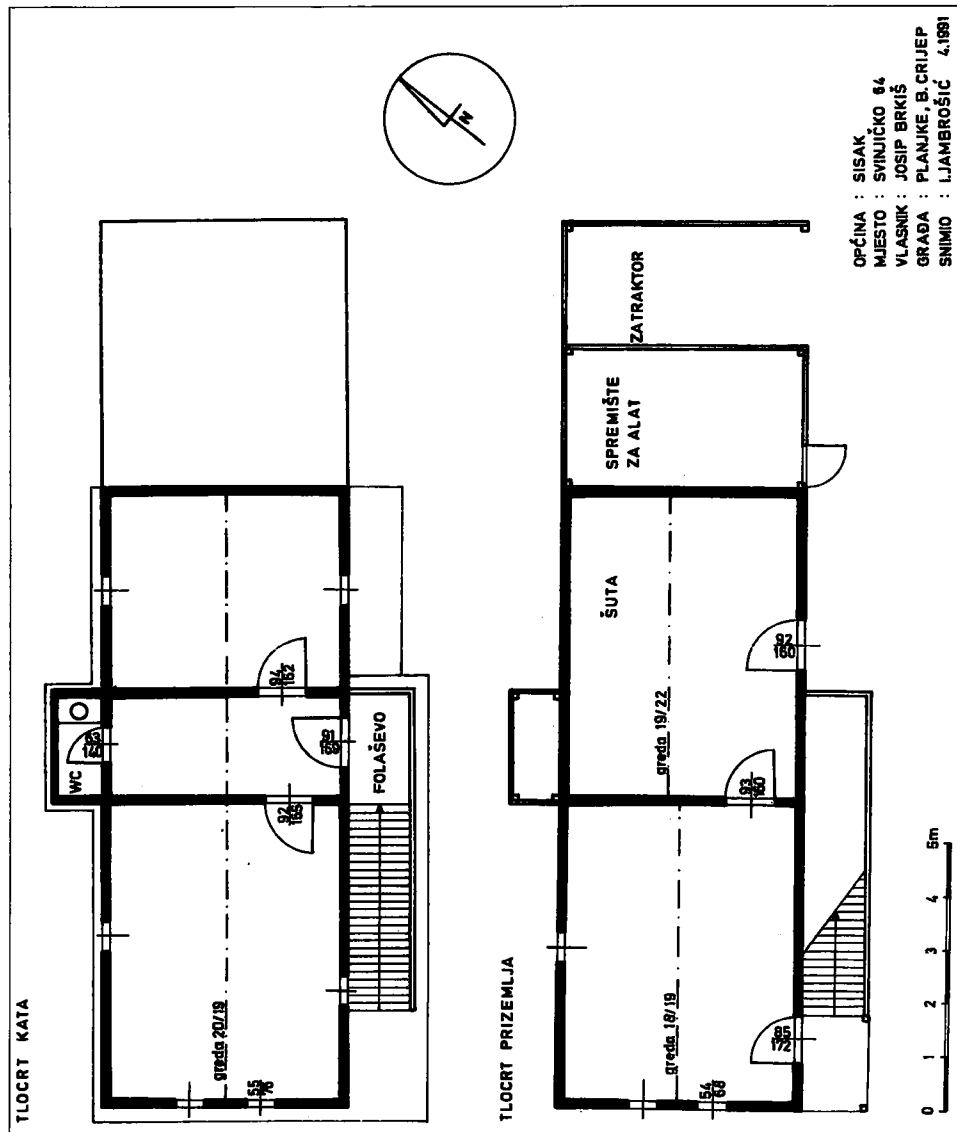
B1/ Skraćeni trijem nalazi se na ulazu na kat *čardaka*, zatvoren je daskama i do njega vodi vanjsko stubište. Za ovaj oblik trijema osim naziva *ganjk* i *ganjek* zabilježeni su još i *romac* u Lonji, *folaševo* u Svinjičkom i *pristašek* u Gušću.

Čardaci sa skraćenim trijemom imaju na katu predsoblje, tzv. *ganjak* koji povezuje prostorije koje se nalaze s njegove lijeve i desne strane. Predsoblje gdje ima oblik slova L. S jedne strane predsoblja nalazi se glavna prostorija, *prva iža*, a s druge strane jedna ili više manjih (*srednja iža* ili *ižice*). Na kraju predsoblja smješten je zahod.

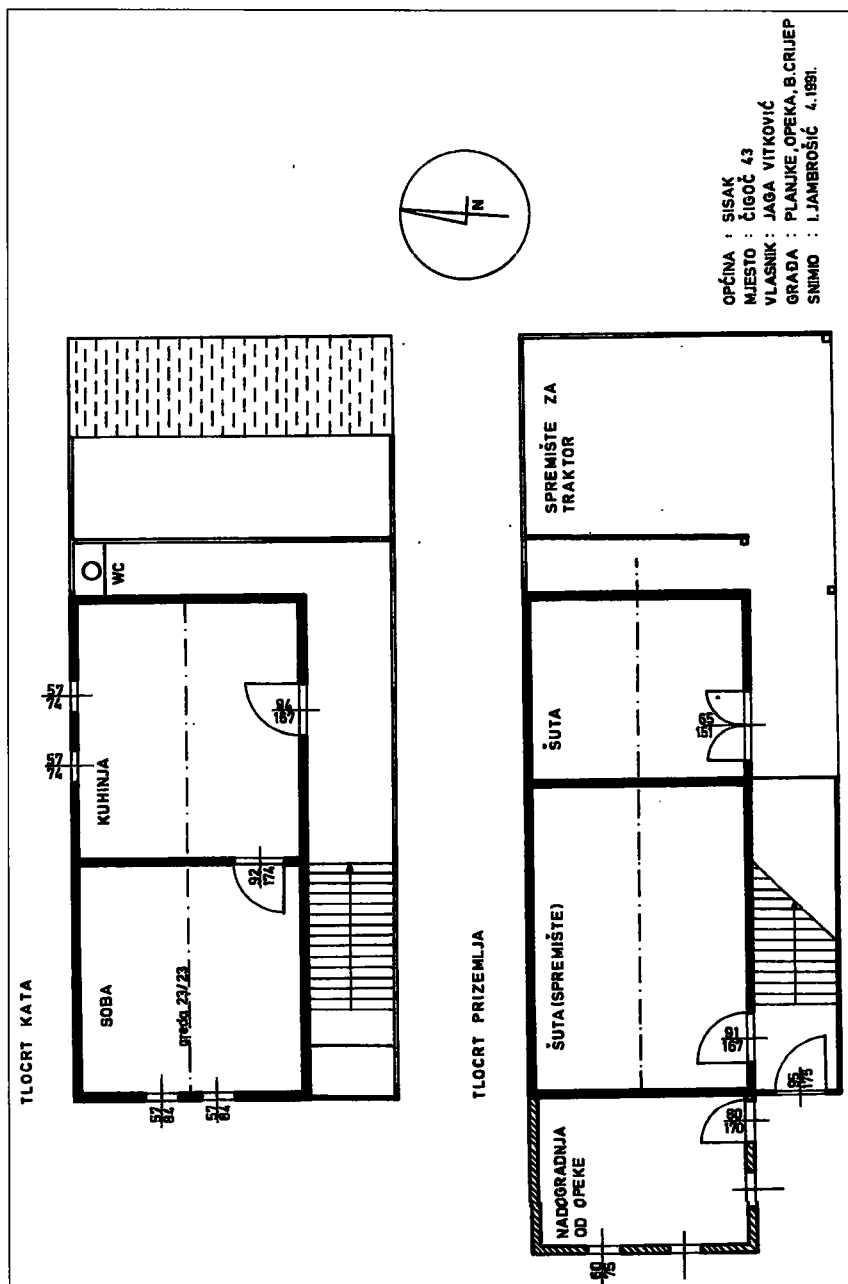
Čardak u Čigoču kbr. 29 s obzirom na svoj vanjski izgled pripada tipu *čardaka* sa skraćenim trijemom na dvorišnoj strani, no trijem se dalje proteže i na stražnju stranu kuće. Gotovo svi *čardaci* u Lonjskom polju (bez obzira na tip) u prizemlju i na katu imaju po dvije ili tri prostorije, dok ovaj u Čigoču ima samo jednu prostoriju u prizemlju i samo jednu na katu. On čak nema ni ulaznu prostoriju, ni zahod. Veličina *čardaka* je 6 m x 3.5 m, a zajedno s trijemom 7 m x 4.5 m i po tome je on najmanji zabilježeni *čardak* u Lonjskom polju. Očito je da ljudi koji su podigli ovaj *čardak*, a i oni koji su ih naslijedili, nisu bili osobitoga gospodarskog stanja. Čini se da se od istoga građevnog materijala mogla podići srednje velika prizemnica, no zbog učestalih poplava koje su do nedavna ugrožavale ovaj kraj (a kuća je izgrađena 1888. godine) *čardak* je, makar i ovako malen, bio daleko povoljnije rješenje.

B2/ Čardaci s uzdužnim trijemom u kojega vodi vanjsko stubište nemaju predsoblja, nego se iz trijema odmah ulazi bilo u *ižicu*, bilo u *srednju ižu*, a iz ove u *prvu ižu*. Trijem gotovo uvijek ima oblik slova L i proteže se dvorišnom i stražnjom stranom kuće, a na njegovu se kraju nalazi zahod (slika 8).

Slika 7: Prizemlje i kat kuće, Svinjičko kbr. 64 (izradio I. Jambrošić)

Slika 8: Prizemlje i kat kuće, Čigoč kbr. 43 (izradio I. Jambrošić)

Svrstica ove grupe *čardaka* su oni koji imaju dva uzdužna trijema — jedan u prizemlju u kojem stubište počinje i jedan na katu gdje ono završava. Oba se trijema protežu samo dvorišnom stranom kuće. U građi koja je prikupljena u *Etnoakciji* naišla sam na samo jedan ovakav *čardak*, i to iz Svinjičkog, a sama sam na terenu između Lonje i Drenovog Boka uočila još dva primjerka. Zbog ovako male brojnosti, *čardake* s dva uzdužna trijema ne smatram zasebnim tipom nego samo inačicom.

Na terenu sam uočila četiri *čardaka* (po jedan u Kratečkom, Gušću, Svinjičkom i Mužilovčici) kojima su naknadno poprečno prigradene dodatne prostorije, pa su poprimili oblik gradnje u etnologiji poznat pod nazivom *u ključ*. Da se radi o kasnijoj prigradnji, potvrđuje upotreba različitih građevnih materijala. Stariji se dio kuće gradio od hrastovine, dok je noviji zidan u opeci. *Čardaci u ključ* ponekad imaju vanjsko, ponekad unutrašnje stubište i vrlo su rijetka pojava, pa ih stoga također ne smatram zasebnim tipom, već inovacijama naprijed razrađenih dvaju tipova *čardaka*.

U novije se vrijeme događaju promjene u rasporedu i namjeni prostorija *čardaka*. Razlog tome su mala, staračka domaćinstva kojima su velike jednokatne kuće postale prevelike za održavanje i upotrebu, a ujedno i izgradnja sustava nasipa koji je uklonio opasnost od svakogodišnjih poplava. Stoga ljudi sad žive u prizemlju u *šutama* koje su si uredili za kuhanje, objedovanje, boravak i spavanje. Katne prostorije su uglavnom napuštene ili je samo jedna od njih održavana kako bi poslužila gostima (npr. Krapje kbr. 25).

Prizemlje je zbog prilagodbe stanovanju izloženo i pregradnjama i nadogradnjama. Tako je, primjerice, na *čardak* u Čigoću kbr. 43 oko 1940. godine od opeke nadograđena sobica u kojoj vlasnica kuće danas jedino i boravi (slika 8).

2.1.2. Drvena prizemnica

Prema kazivanjima, većina je prizemnica ovoga kraja nastala diobom velikih *zadružnih* jednokatnih kuća u vrijeme raspadanja *zadružnih* obitelji — podignute su od građe jednokatnica koje su obitelji rastavile i između sebe podijelile, ili su nastale spuštanjem katnog dijela *čardaka* na nove temelje. No, već sam naprijed navela i druge moguće uzroke podizanja prizemnica kao samostalnih gradnji.

Hiže, kako ovdje nazivaju prizemnice, gotovo uvijek imaju tri prostorije: *prva iža*, *srednja iža* ili *kuhinja* i *ižica* koje su povezane s *ganjkom*, pretprostorom u koji se ulazi iz dvorišta ili još češće iz trijema. Unutrašnje uređenje prizemnica odgovara uređenju katnoga dijela *čardaka*.